

Радоје Д. СИМИЋ*

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 03.10.2019.

Прихваћен: 12.2.2020.

СТАНДАРДНОСТ И ВАРИЈАЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА**

У наше време књижевни језик се често назива стандардним и сл. Питање је, међутим, у којој је мери књижевни језик стандардна појава. Наиме, поред дијалекатских и жаргонских елемената, препознатљиви су у њему и неки други слојеви који су фактор његовог варирања, као нпр. језик уметничке књижевности, језик науке итд. О свима тим формацијама ваља размислити у којој су мери стандардни, а у којој су мери носиоци својстава што их чине 'нестандарнима'. Аутори се намеравају позабавити управо овим теоријским проблемима – наравно, на грађи српског језика.

Кључне речи: стандард, књижевни језик, варијација, књижевност, наука, администрација.

1. Приступ теми

1. Навикли смо на мисао да књижевни језик, у новије време назван стандардним, представља онај комплекс фонетских, морфолошких и синтаксичких појава које описују дескриптивне граматике. Поставља се, међутим, питање шта је то што описују те граматике. Шта је заправо књижевни језик, шта је стандардни језик, а и језик уопште? У ком специфичном виду он егзистира: психичком или физичком; и у ком облику? Одговор на то питање на свој начин је дао Фердинанд де Сосир (1969: 23) својом теоријом о 'језику' и 'говору':

а) 'Језик' је систем виртуелних ентитета похрањених у људској (под)свести. Он као целовита појава постоји само у колективу који се њиме

* jelenajo@beograd.com

** Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

служи, док појединац располаже само делом те целине. Међуиндивидуална и апстрактна природа језика – то су заиста његове основне особености:

Kako treba zamisliti taj društveni proizvod da bi se jezik javio potpuno čist od svega ostalog? Kad bismo mogli obuhvatiti zbir govornih slika koje se nalaze u skladištu kod svih individua, dotakli bismo društvenu vezu koja ustanovljava jezik. To je blago smešteno praksom reči u subjekte koji pripadaju istoj zajednici, u gramatički sistem koji virtuelno postoji u svakom mozgu, ili, tačnije, u mozgovima jednog skupa individua; jer, jezik ni kod jedne od njih nije potpun, on postoji savršeno samo u masi.

б) 'Говор' или 'реч' схвата се као сврсисходна делатност у којој учествују елементи 'језика' реализовани у 'психофизичким' процесима из којих настаје на посебан начин организована фонијска материја, а иза ње мисаона активност у којој се продукују 'поруке'. По Де Сосировим речима, језички 'кодекс' јесте полазиште и регулативни модалитет у производњи 'говора' (1969: 23):

Reč je [...] individualni čin volje i pameti, u kome treba razlikovati: 1. kombinacije pomoću kojih govoreći subjekat iskorišćuje kodeks jezika, da bi izrazio svoju ličnu misao; 2. psihofizički mehanizam koji mu dozvoljava da ispolji te kombinacije.

2. Биполарност знаковних структура, па и језичких, на свој начин – мање разговетно од Де Сосира, али теоријски врло уверљиво – сагледава и Е. Касирер (1985: 51–52):

У сваком језичком знаку, у свакој митској или уметничкој слици, неки уметнички садржај, који у себи и за себе превазилази све чулно, јавља се као преображен у облику шумова, онога што се може видети, чути или додирнути. Појављује се један самосталан начин уобличавања, једна специфична активност свести која се разликује од све датости непосредног осећања или опажања, да би се на крају послужила баш самом том датости као подлогом, као средством изражавања.

а) Овим речима Касирер заправо саопштава о двојакој егзистенцији знаковних структура и система. Једно је конкретна њихова појавност, којом су способни упутити на реалност ван њих самих. Друго је – знакови постоје у виртуелном виду, где чине чврсту грађевину која омогућава функционисање појединачног знака. И управо та функционално-регулативна природа система, могућност инструктивног деловања која одатле проистиче – и чини нормативну суштину његову. И језичка норма није ништа друго до функционално-регулативна перспектива система.

б) Постоји показна, демонстративна перспектива – чињеница да дати облик служи као узорак по којем бивају формиран конкретни облици у сврху комуникације; а постоји и регулативна перспектива: из те перспективе посматран, језик је систем апстрактних модела и упутстава за њихову изградњу и употребу ('не-него' или сл.).

в) Реално је мислити да постоји и готов производ говора: у обичном смислу то су исказне форме доступне чулима саговорника и његовим способностима да их схвати и разуме њихов смисао. Тај је производ реална чињеница, знаковна по природи, тј. сазнатљива чулима и протумачива од стране учесника говора као преносилац 'поруке'.

2. Уводне напомене

1. Из онога што смо досад представили извиру многе идеје о језику, о језичком систему и норми, о структурним, семантичким и употребним вредностима језичког израза. Ми смо одабрали да размотримо и покушамо разрешити питања која се тичу језика као система – његове стандардности, дакле утврђености односа у скупу јединца које га чине, те на другом крају лествице могућности произвођења исказних форми и њихове употребе у споразумевању, што је заправо чиста супротност утврђености и начелне непокретности система.

2. У покушају да нађемо одговор на постављена питања прегледаћемо неке ставове српских граматичара, и неке описе српског књижевног језика. Одмах ваља констатовати: доста се јасно разликују старији граматичари српског језика од новијих. Вук је нпр. описивао сопствени језички идиом, али је свој став поткрепљивао тезом да је то језик народне књижевне продукције коју је интензивно бележио, и у својим збиркама народних песама и прича створио корпус текстова изванредног уметничког домета који су одушевили цео културни свет. О томе језику А. Белић (2000: 573) са одушевљењем пише следеће похвалне речи, али оне садрже и неке назнаке неопходне за расправу о нашим питањима:

Наш књижевни језик заснован је на народном језику, то је истина: али на народном језику наших ненадмашних народних песама и осталих народних умотворина. У тим делима имали смо већ развијен и обрађен језик. То је био, у ствари, већ 'књижевни језик', ако се тако може рећи, неписане књижевности једног народа. Он се развијао неколико векова док није дошао до нас у оном савршеном облику који он има нарочито у прве четири књиге народних песама Вукових [...].

а) Који је то језик кад није народни говор, већ се реализује једино певањем или причањем приче? Очито: то је део колективног памћења, и то углавном чврсто уобличен заједно са мисаоним структурама које описују догађаје – и готов за репродукцију. Дакле: језик народних умотворина живи у виду сећања, које у већ утврђеном облику излаже певач и(ли) приповедач, дајући му материјални вид већ исклесан у фонијској материји, и трудећи се при томе да што верније оживи упамћене облике (*Поранио Краљевићу Марко / Прије зоре и бијела дана; Паун пасе, трава расте, / гора зелени*). За такав скуп утврђених форми које живе у подсвести људи, а које сви чланови колектива бар делимично знају, умеју и имају право и слободу репродуковати,¹ али по могућности у датом виду. Вук је дакле по Белићу написао граматику, сачинио попис и опис утврђених структура које носе јасне поруке о славној прошлости (епске песме) и лепотама и невољама живота у садашњости (лирска поезија).² Опис – граматички, поетолошки и сл. – искључиво се тиче тога

¹ По Вуку је у свакој кући и механи било гусала на располагању сваком ко уме певати јуначке песме, а лирске су певане посебним поводима; приче су причале углавном старице окупљеној деци у зимским вечерима крај огњишта.

² Такав језик – у идеалном случају, дакле у приликама које не допуштају отклоне у репродукцији – може се претпоставити да постоји једино још у вокалној и вокално-инструменталној

традицијом утврђеног узорка, еталона похрањеног у сећању савременика, а записаног у Вуковим збиркама. Тај узорак представља стандардну форму језика на којем је изграђен, али она не обухвата целокупну масу језичких факата већ само онај део који је изграђен као поетски израз. Актуелна употреба мора бити потчињена еталону³, то јест стандарду, како у семантичкој, тако исто и у формалној појавности својој и његовој. Али обавеза се тиче дакле поетског израза а не свакодневне комуникације. Тај конкретни скуп структура садржан је у Вуковим збиркама фолклорног стваралаштва, а из тога проистиче обавеза припадника српског језика да као књижевне употребљавају облике тамо затечене, без измена: у стандардној форми.

б) На основу свега реченог могла би се формулисати дефиниција књижевног језика српског, и утврдити његови структурни и функционални параметри. Еталон – који чине народне песме и приче – има утврђен и неприкосновен карактер; рећи ћемо, узимајући савремену терминологију, да је тако схваћен књижевни језик стандардизована форма народног језика у посебној служби. Препоручујући се за општу употребу, тај језик добија статус корпуса са регулативном моћи – језичке норме. Тако је и теоријско питање о стандардном језику, о језичком стандарду, о норми и нормативности итд. – решено на једнозначан и прост начин: што је у корпусу народног опуса, то је узор и углед за даљу употребу књижевног језика. Али каснији развој и језика и теорије језика – учинили су ова питања веома сложеним и тешко разрешивим.

3. За Вуком, сваки на свој начин, иду Ћ. Даничић и Ст. Новаковић, и то тако што грађу, сем из народних умотворина, преузимају и из оригиналних списа Вукових (и Даничићевих).

а) Даничић је по природи својих преокупација обрађивао грађу старих списа, али у опису савременог стања (нпр. у *Облицима* и *Акцентима* држао се материјала из *Српског рјечника*) – он се држи Вукова корпуса, који обухвата фолклорно стваралаштво, али и Вуков језик, нпр. реализован у *Српском рјечнику* 1818.

б) Новаковић се за још један корак удаљава од оцртане линије, јер је за основни текст своје *Српске граматике* (1894–1902) узео екавицу. Грађу је углавном узимао из језика народног стваралаштва, ону коју је забележио Вук, али је није локализовао, а допуњавао ју је узгред скупљеним примерима, помињући при томе Бранка (на стр. 47 и сл.), више пута Даничића (стр. 266, 271, 355 и др.). Тиме је опсег еталона далеко прекорачен, а онда је и питање стандарда измештено из језгра које је еталоном било дефинисано. Али како ваља схватити однос корисника према својој граматичи, Новаковић заправо објашњава истим начином као што би то чинио описивач еталона: његова је граматика описнога, а не нормативнога типа, те читалац, поред упознавања са облицима, у вези са тим, у прилици је да спозна како ваља исправно користити језичка средства. Говорећи о врстама граматика – упоредна, историјска,

музици: постоји либрето и извођачи су обавезни држати се његових симбола кад год обављају репродукцију.

³ РСтРР 2008 s. v.: „прецизно направљен узорак мере који служи за проверавање истих таквих мера које су у употреби; основна мера”.

описна, – аутор потоњу дефинише овако (стр. 43): „Она пак граматика која само казује како је што у језику сад, а од прошлости узима у помоћ само оно што је неопходно да се садашње тачније објасни, јесте описна граматика. Таква граматика српскога књижевног језика излаже се у овој књизи.”

Уместо дакле еталона као скупа стандардних форми у које се требало угледати при говору и писању, сада улогу узора и угледа преузима сама граматика, као скуп образаца које треба ваљано бирати и употребљавати у ’књижевној’ комуникацији. О томе се Новаковић директно изјашњава: „Мислио сам да је узалуд изискивати од образованих Срба да својим језиком чистије и правилније пишу, ако се не би спремила књига која би олакшавала вршење те дужности, данас, хвала Богу, свакоме драге” (стр. VI Увода). Граматика је посредник између еталона и ’образованог Србина’, који по упутствима граматичара бира из тога скупа узорака оне који су му тренутно потребни.

5. Свој врхунац овај правац проучавања српског (и хрватског) језика доживљава код Т. Маретића (1899–1963).

а) Маретић се, за разлику од Новаковића, стриктно држи еталона, с тим што га је проширио грађом из оригиналних Вукових и Даничићевих списа и текстова неколика српска и хрватска аутора свога доба (1963: 667–670). Маретић најпре истиче Вуков став „да у књижевни језик иде оно што је обичније и што је правилније”, а затим излаже начела одбира грађе из народног говора, па закључује: „Радећи Вук тако постигао је то да му је језик јединствен и самотвор у којему нема крпежа од свега и свачега” (1963: 16–17).

б) О сваком проблему по правилу он најпре излаже теоријски став, а затим разматра стање у Вуковом и вуковском језичком корпусу. Ево нпр. исечка из расправе о именици ’дан’ (Маретић 1963: 147):

Nema nijedne imenice koja bi imala toliko mnoštvo različnih oblika koliko ih ima imenica dan [...]: N. dan, G. dana, dneva, dnevi, dne, D. danu, dnevi, dne [...]. Velika većina navedenih oblika su dijalektizmi, a najobičniji su u svemu narodu oni oblici koji između d i n imaju a, dakle: dan, dana, danu itd.; od ostalih oblika Vuk i Daničić upotrebljavaju samo neke: oko deve-toga sahata dnevi, V. d. ap. 10. 3, do Đurđeva dne prep. 4, 126 [...].

Сада пред собом имамо два типа корпуса: ’језик’ народних умотворина унапред утврђених форми, и ’језик’ Вук-Даничићевих оригиналних списа различитог типа и намене. Овај потоњи настајао је у резултату стваралачког напора аутора, а за испитивача и он има исто онако утврђену форму као језик фолклорних облика. И ту се постављају два врло важна теоријска питања за нашу даљу расправу. Прво је: како гледати на структуре које назвасмо ’језицима’? А друго, откуда грађа од које су те структуре сачињене?

(1) Што се тиче првог, постоји српски, руски итд. језик као неки општи системи одакле се активирају јединице различитог нивоа и модели њиховог комбиновања ради изградње облика који носе поруке у процесу споразумевања. Постоји међутим језик народне поезије, те језик Вукових и Даничићевих списа. Све је то схватљиво као скуп структура изграђених од материјала општег језика и пројектованих на предмет споразумевања као своје ’значење’ и као поруку. Томе се затим придружује грађа других писаца.

(2) Моделовање конкретних структура, по ономе што смо горе утврдили, може значити просто репродуковање њихово као већ раније насталих готових форми, а може бити спроведено на лицу места од састојака и са матрицама које нуди језик као систем. Закључујемо између осталог да постоје крупније и ситније форме од којих настаје језички израз. Једноставније форме, видимо, служе и директно за пренос порука, а и као материјал за изградњу крупнијих и сложенијих формација. Могуће је, дакле, преузети из језика већ готову структуру и послужити се њоме; а могуће је од ситнијих детаља – уз помоћ неке регулативе и/или с обзиром на комуникационе потребе – обликовати је на лицу места.

(3) Шта је оно што се обликује, шта је оно од чега се обликује? – Може се прихватити мисао, коју смо већ горе формулисали, да и једно и друго чине језик. У том случају морамо разликовати језик као општи систем, на једној страни, и језик као остварену структуру ради преношења поруке, на другој. Језик као систем – то је значајна чињеница – не садржи дакле само чисту грађу, већ и нешто као упутства како градити и употребљавати конкретне структуре. Назив који одговара томе чудном јединству које садржи уградне делове и упутство за њихову употребу – може се назвати стандардом (РМС 1967–1976: s. v.: „пропис о мерама и квалитету појединих индустријских производа”. – Оно ’о мерама’ заправо значи о врстама састојака и количини потребној за израду датог производа). Језик је – на крају речено – (макро-) стандард по себи, а и састављен је од стандарда разних степена сложености, разних својстава и функција.

5. Рекосмо да се на истој линији мишљења о језику налази и М. Стевановић (1991: 1, 2–3), с тим што он захвата шире у језичку материју од Маретића, и нешто друкчије гледа на њу.

а) Општи став Стевановићев формулисан је овако: „Ја сам себи поставио задатак да језичку грађу на којој ћу изложити своје одређено граматичко учење о српскохрватском књижевном језику узмем, дакако, и из дела из којих су Маретић, а пре њега Новаковић, па већином и Даничић и други граматичари, узимали примере за своје граматике, али и из дела познатих српских и хрватских писаца од постанка поменутих граматика до данас, из језика наше науке, из савремене журналистике, па, по потреби, и из разговорног језика.”

б) ’Узимање примера’ није у ствари исто што и опис корпуса као целине. Стевановић не излаже облике као такве, већ као елементе замишљеног система насталог у разбору свога ’граматичког схватања’. Тај систем не може бити ништа друго до апстрактна схема језичких елемената и њихових међуодноса. Грађа служи само као илустрација ауторових схватања, а не као полазна основа за опис.

в) И без посебног увида у учење о тзв. функционалностилским формацијама, које је наглу експанзију доживљавало управо у време када је Стевановић писао своје дело, он јасно распознаје многоструку језичких служби (језик писаца, језик науке, журналистике, „разговорни језик”), и језичког понашања људи с обзиром на те службе. Једном танком линијом Стевановић се делимично враћа првобитном начелу ’еталона’, јер је и код њега основни

фонд грађе пореклом из вук-даничићевских текстова. Али другим делом он је заправо на Вуковим позицијама: преузимао је грађу и из 'разговорног језика'. Но за разлику од Вука, он нпр. није – или бар није у принципу – преузимао исечке директним бележењем, већ их је активирао из сопственог памћења.

г) Сада постајемо свесни још једне важне истине: знатна је разлика између скупљача народног блага и граматичара: први формира корпус макроструктурних целина, а други је упућен на анализу тих целина и преузимање микроелемената. Ствар је дакле у томе што се еталонирање код Вука односи на макроцелине, на опсежније говорне узорке, док се овде ради практично о микроеталонима који служе као грађевински детаљи у обликовању исказних форми. Шта дакле чини граматичар? Он своје идеје само 'опримерава' навођењем грађе, а описује нешто изван и изнад ње. Долазимо до сазнања да предмет граматичког описа у крајњој линији није конкретна грађа, већ скуп апстрактних 'модела' реализованих у грађи.

д) И још нешто врло значајно. Стевановић сагледава и разлике у понашању структурних слојева језика што се тиче функционалностиске варијације:

За објашњење процеса и појава и за потврду својих тумачења – објашњава Стевановић свој методолошки поступак – ја сам узимао примере који су, онакви какви су, потврђени у наведеним изворима. Али за примере који се дају у појединим речима, тј. за примере у фонетици и морфологији, нема никакве потребе наводити и изворе, јер се сви примери, или највећи број њих, налазе у већини наших извора [...], док ће уз примере у синтакси [...] најчешће бити означено и одакле су они узети.

Нови моменат у нашој расправи представља Стевановићева изјава да одустаје од консултовања извора: „за примере у фонетици и морфологији, нема никакве потребе наводити и изворе“; неочекиван и разлог за то: „јер се сви примери, или највећи број њих, налазе у већини наших извора [...]“ Суочени смо са проблемом 'овере' грађе, како се то обично каже. Граматичар може извршити оверу констатовањем употребе облика у текстовима или говорним узорцима компетентних 'говорника', а шта бива кад то не чини? Тада се аутор ослања на сопствену 'језичку компетенцију', и мора се признати да је у извесној перспективи у праву ако тако чини – у перспективи доброг познавања језичког система и језичке употребе. „Ја говорим тако, и то је исправно.“ 'Исправност' – својство језика које се у условима пословања са овереним материјалом не поставља као проблем – сада је један од битних методолошких постулата тзв. нормативне граматике (на супрот описној).

б. Истрајно се и са ентузијазмом овим питањима бавио Ј. Вуковић (1972). Његово мишљење о књижевном језику и књижевнојезичкој норми специфично је као и многе друге идеје које је заступао (стр. 171–172):

Jezik za podmirivanje svojih najnužnijih komunikativnih potreba ima svoj osnovni materijal potrošnje. To bi bilo u književnom jeziku ono što prof. Milka Ivić naziva jezik 'bezbojnog proseka'. U njemu se najvidnije (to je stvarno) ogleda književni jezik kao sistem. U njemu će se

⁴В.: М. Ивић 1965: 13.

pojavitи sav onaj najpotrošljiviji leksički materijal, u njemu će se pojaviti sav onaj najuobičajeniји skup форми које функционишу u standardu jezika kao sistemu. On će бити јасно издиференциран u односу према опћенародном језику [...]. Lexički taj jezik, jezik 'bezbojnog proseka', stalno се богати, zbog toga što се богати i običan život novim pojmovima, novim poimanjima života [...]. Ali, na drugoj strani, izražajno bogaćenje је u njemu vrlo ograničeno tim što u prosječnom izrazu vlada rutina. Novinar npr., kao prenosilac vijesti, kao običan, prosječan i prenosilac i komentator vijesti, služi се rutinski izgrađenim standardom jezika [...].

У разгранатој фразеологији којом се послужио Вуковић распознајемо неке мисли које би у преводу на обичан језик значиле да он под 'стандардом' разуме општеупотребљив репертоар елемената и структурних узорака познатих 'просечном' припаднику језичког колектива, а огледа се у 'рутински' сачињеним текстовима, по Вуковићу дневне штампе, а можда је читије заступљен у административном и пословном дискурсу. Али 'стандардност' није непокретна категорија, дата у неком узорку или сл., већ је динамична по природи, прилогодљива условима употребе, и напредује са напретком духовног живота заједнице којој служи.

7. Ж. Станојчић (2010: 32) експлицитно утврђује да је његова граматика нормативна, и објашњава своје схватање норме. По њему језик чине утврђени 'обрасци': „Српски књижевни (стандардни) језик, као општи језик припадника наше језичке заједнице има два изговора – екавски и ијекавски – и заснован је на утврђеним фонетским, морфолошким, творбеним и синтаксичким обрасцима. Скуп тих образаца изложен у школским и нормативним граматикама, чини норму књижевног језика, систем правила обавезних за све оне који тим језиком говоре и пишу у јавној употреби. Према томе систему правила оцењује се правилност или неправилност језичког израза.” Није јасно каква је природа 'образаца'.

а) Ако они чине језички систем, дакле скуп виртуелних модела по којима се језички израз уобличава, онда је књижевни језик виртуелна творевина људске свести, скуп апстрактних 'образаца' са регулативном наменом и регулативном моћи обраде фоенијског материјала, који по себи, необрађен по тим моделима, нема лингвистички значај.⁵ И друго, 'оцена правилности' подразумева постојање 'правилних образаца' и конкретних форми које не одговарају увек апстрактним 'обрасцима'. 'Правилност' је мера изоморфичности остварења и 'обрасца'.

б) 'Обрасци' су, међутим, схватљиви и друкчије: као узорци (и узори) настали 'говорном' активношћу, дакле као предметне чињенице. Управо на такво значење термина 'обрасца' упућује речник књижевног језика (РМС 1967–1976: s. v.): „1. оно што служи као узор, углед, пример [...], 2. леп примерак, узорак [...].” Нема разлога за једнострано гледање на 'обрасце', како иначе, тако исто и кад је реч о језику: језик обухвата – и узајамно повезује

⁵ Ово је тумачење блиско ставу Ф. де Сосира (1969: 134–135), уз изванстан отклон од његове мисли о тоталној апстрактности језика као моделативног принципа у односу и на мисао и на фоенијски материјал: „Карактеристична улога језика у односу на мисао не састоји се у томе да створи фоенично материјално средство за израз идеја, већ да служи као посредник између мисли и звука, и то под таквим условима да њихово једињење нужно доведе до узајамног омеђења јединица.” Опширније о језичким и културним обрасцима в: Симић 1997: 178 и д.

– систем апстрактних модела различитих по саставу и структури, на једној страни, и корпус готових форми произведених језичком активношћу чланова дате заједнице, на другој страни. Из овог угла посматран, језик би имао свој систем апстрактних моделативних форми, и скуп конкретних форми које служе за пренос порука, а саграђених према тим моделима. Логично би било апстрактни систем образаца – који би се у некој перспективи могли назвати и 'стандардима' – сматрати стандардним језиком.

в) Норма није ни крута као систем правила, ни непроменљива у времену, већ је подложна варијацији и развојним процесима. Теорију функционално-стилске варијације Станојчић (2010: 33) образлаже као учење о језичким 'слојевима': „По законима који вреде за сваки природни језик, и наш књижевни језик се раслојава, тј. у њему се стварају језички слојеви, који егзистирају једновремено са целином, у њеним оквирима.”

За разлику од раслојавања целине народног језика на наречја и дијалекте, ово раслојавање засновано је на посебним условима остваривања целовитог књижевног језика на одређеној територији са специфичним савременим културно-историјским развојем, затим – на употреби општег књижевног језика у одређеним различитим културним слојевима и, најзад, на употреби књижевног језика према предмету и методу мишљења [...].

(1) Под територијалним раслојавањем аутор не разликује екавски од ијекавског изговора, иако је тај факат ставио у саму дефиницију српскога књижевног језика, а у разматрање узима неке мање значајне, и мање упадљиве моменте (варијација у изговору *e*, слабење разлике *ч* према *ћ* и *џ* према *ђ*, одсуство *x* итд.).

(2) Под социолектима Станојчић разуме заправо професионалне 'језике': „Познатији су социолекти лекара, адвоката, војника, рудара, и уопште, припадника појединих професија” (ту урачунава и нпр. ђачки жаргон итд.).

(3) Аутор разликује пет функционалних стилова⁶: разговорни, административни (канцеларијски), публицистички (новинарски), научни, књижевноуметнички.

г) Нешто ниже међутим (стр. 36) читамо и следеће: „Општи књижевни српски језик има и своје нестандардне варијетете (подврсте). Ти варијетети књижевног језика немају општу границу ни према општем књижевном језику, ни према територијално-дијалекатском слоју тога језика, као ни према неком од његових функционалних стилова [...]”; „српски књижевни језик [...] – заснива се на народним говорима прво новоштокавских дијалеката ијекавског изговора, а онда и на новоштокавским дијалектима екавског изговора, који заједно захватају највећи део језичких територија насељених српским народом. После Бечког договора [...], у другој половини XIX века нови, заједнички српско-хрватски књижевни језик [...] учвршћивао се делатношћу

⁶ В. нешто друкчије конципирану теорију функционално-стилске варијације, и нешто друкчије схватање стилова у: Симић/Јовановић 2002: 56 и д. Тамо се најпре „разликују комуникативне функције које прате и језички уобличавају, одн. вербализују облике друштвене свести и друштвене праксе: пословна, идеолошка, правно-религијска, научна, свака са подврстама према фазама развоја симболизацијских средстава која их прате: одразна, нормативна, критичка, примењена итд.”

филолога и књижевника, језичком праксом и теоријским разматрањима [...]”

8. П. Пипер и И. Клајн (2015: 13) књижевном језику приступају из друкчије теоријске позиције, и о варијацији норме расправљају само са гледишта односа датог облика према норми:

Чињеница да се нормативне квалификације не формулишу увек као искази који безусловно обавезују говорнике на одређено говорно понашање, даје основа за став да се нормативна лингвистика не мора видети као синоним за прескриптивну лингвистику; јер ако прескриптивна лингвистика у ужем смислу прописује како треба говорити или писати, нормативна лингвистика, за коју су такође карактеристични пре свега директивни искази, обично поред дескриптивне и прескриптивне има и пермисивну и прохибитивну, тј. проскриптивну (а углавном и едукативну) компоненту, будући да има за предмет како описивање језичких облика (и њихових функција) које се имплицитно или експлицитно препоручују као исправни, тако и оне који се допуштају, не препоручују или забрањују, односно остављају изван књижевнојезичке норме [...].

Расправа је више усмерена на третман грађе у нормативном приступу него самој тој грађи. Али се из ње могу извући неке консеквенце од битног значаја за познавање норме. Једно је хијерархијски карактер оценок судова који прате дескрипцију: они се крећу од препоруке, преко неутралног става, допуштања, не-препоруке, па све до забране; то све упућује на слојевитост норме посматране у квалитативном правцу, која се креће у нешто ширим дијапазонима од мајестетизма до простаклука, од поетизма до вулгаризма, те од клицања до псовке.

3. Анализа грађе

1. Многоструко изукрштане дистинкцијске линије по себи сведоче о комплексности језичке материје и многострукости њених особености. И књижевни језик, који се по свему мора сматрати само једном од компонентата тога комплекса, такође се у овом светлу приказује заправо као скуп варијетета разграничивих на различитим условима егзистенције и нивоима посматрања. Неколика примера показале бар нешто од онога што се може у овом или оном смислу узети као варијациона материја. Поћи ћемо од оних момената који указују на функционално-стилске дистинкције међу језичким варијантама на том нивоу посматрања. Унапред ћемо утврдити да предметни садржај, дакле тематика у подлози језичке активности у једном правцу посматрања који смо ми желели пратити не утиче на варирање форми. Узимамо тему ’Мачва’, и текстове разних функционално-стилских типова који се на њу односе.

2. Ево најпре књижевноуметничког описа Мачве у роману *Хајдук Станко* (Веселиновић 1962: 19):

Nema veće ravnice u Srbiji od Mačve. Ona se prostire od Mišara do Drine i od najvišeg vrha Cera planine, Vidojevice, do Save [...]. To je prostor od dvanaest sahatu hoda. Možeš u dugu danu hodati po Mačvi, a nećeš videti jednog brežuljka, sve je to ravno kao tepsija. Zamori se pogled putnikov gledići jedno isto: njivu – pašnjak, njivu – pašnjak, i ništa više. Ili ude u

selo. Tu vidi kućicu do kućice; uz kuću staje; iza staje bunar, iza bunara voće [...]. Iznajpre ga to oveseli; ali, malo pomalo, ta mu jednolikost dodija, on saginje glavu i postaje zlovoljan. – Takva je Mačva danas. Pa, i pored svega toga, ona je lepa, divna! [...] Ona je bogata cura. Sve što se u njenu crnu utrobu baci donosi bogata ploda. Lepa su njena polja kad ozelene, a još lepša kad se pozlate zlaćenim vlačem [...]. Ona vam je kao tuđinka, ne da se svakom poznati! [...] Ko hoće da zna njene draži i njene lepote, taj mora živeti u njoj. Tome ona otvara svoja nedra i daje svoju miloštu [...].

а) Почетним исказом: „Нема веће равнице у Србији од Мачве” – аутор поставља тему, а упућује и на перспективе из које ће је посматрати, истичући њену посебност у односу на остале ’равнице у Србији’. Исказ овако конципиран, са својим описним стилем и са скривеном нијансом оценског карактера могао би бити део сваког научног текста.

б) Научном стилу припада и исказ за овим: „Она се простире од Мишара до Дрине и од највишег врха Цера планине, Видојевице, до Саве [...]” Кад боље размислимо, ово је опис истог предмета – Мачве – дат из другог угла, па би са строго лингвистичког гледишта без двојбе морао бити оквалификован као сувишан, као логичка грешка – *circulus vitiosum*. Али ако оба исказа посматрамо у перспективи међуодноса, испада заправо да други делује као објашњење првог – као аргументативни анекс. Опет је у питању научни текст, сада јасније оцртан као такав.

в) На трагу започете анализе, и наставак текста чини нам се опет као део научног описа: „То је простор од дванаест сахата хода. Можеш у дугу дану ходати по Мачви, а нећеш видети једног брежуљка, све је то равно као тепсија.” Ипак, поређење са тепсијом опомиње нас да тај обрт не спада у научни стилски комплекс, већ много дугује свакодневном, колоквијалном изразу. А кад онда погледамо цео овај исказ пада нам уочи да је и његова општа структура такође много дугује народској речи („а нећеш видети једног брежуљка”). Но још нешто: опис је неприметно попримио обресе приповедања, и то са призвучком могућег, а не реалног дешавања („Можеш у дугу дану ходати по Мачви [...]”).

г) Ту долази карактеристичан прелом излагања, и карактеристичан приступ теми. Са нивоа општих исказа аутор прелази на приче о конкретном путнику и његовом доживљају једноличности равнице („Замори се поглед путников гледећи једно исто: њиву – пашњак, њиву – пашњак, и ништа више”). Приповедање је прожето оценским тоном, а овај се приказује посредно: у пројекцији на понашање и ставове путника.

д) Долазимо до закључне сентенце „Таква је Мачва данас”. А онда, у оштром контрасту према претходно реченом, долази нежна и занесена похвала томе на свој начин врло лепом пределу. Најпре аутор изриче директно своје дивљење: „Па, и поред свега тога, она је лепа, дивна! [...]” А затим прелази на метафорични израз и читава алегоријску причу: „Она је богата цура” итд. Тек одавде постаје јасно да је реч о уметничком изразу препознатљивог квалитета и стилских обележја.

ђ) Остаје нам да закључимо да уметнички књижевни израз на посебан начин окупља елементе различитих стилова, допуњава их разноврсним о-

светљењима и амалгамише у формално и дубински по естетским мерилима извајано дело.

3. Остаћемо у Мачви, и навести део њеног описа из Енциклопедије Југославије (ЕЈ 5 1962: с. в.):

МАЏВА, област између Дрине и Саве, северно од Цера у северозападној Србији. М. је део Сремско-маџванске низине, у којој су усећена плитка корита Беле реке, Јереца, Битве и других рећица. Поред Дрине и Саве пружа се 200–2000 м широк инундациони појас⁷, којему је апсолутна висина поред Дрине 95–84 м, а поред Саве 84–76 м. У инундационом појасу истице се више и оцедније земљиште које се састоји од греда нанесеног речног материјала; оне се углавном јављају северно од Богатића. Између њих се налазе bare и језера у напуштеним меандрима Саве и Дрине [...]. Поред землјорадње доста је развијено стоћарство (говеда, коњи, овце и свиње) [...].

а) Почетак текста састоји се од назива теме и његовог објашњења („Мачва, област између Дрине и Саве [...]”). Пада у очи лексиконски облик текста: без глаголске споне између назива и описа.

б) Даљи ток излагања има облик простих обавештења о детаљима са истицањем односа међу тим детаљима: „северно од Цера у северозападној Србији”: „део Сремско-маџванске низине”.

в) Непосредно за овим долази део описа који – услед импостираних глагола кретања – благо инклинира приповедању: „којој су усећена плитка корита Беле реке, Јереца, Битве и других речица. Поред Дрине и Саве пружа се”, додатно ваља поменути структуре са набрајањем појединости („Беле реке, Јереца, Битве и других речица”).

г) У даљем тексту углавном се излажу подаци са метричким и нумеричким приказом квантитативних односа („200–2000 м широк инундациони појас”), и набрајањем детаља („говеда, коњи, овце и свиње”).

4. Из пословно-пропагандне сфере преузимамо текст основних обавештења о мачванском округу⁸:

МАЧВАНСКИ УПРАВНИ ОКРУГ

Мачвански управни округ је подручни центар државне управе и обухвата осам локалних заједница – два града и шест општина. То су градови **Шабач** и **Јозиница** и општине **Богатић**, **Владимирци**, **Коцељева**, **Крупањ**, **Љубовија** и **Мали Зворник**.

Захвата подручје северозападне Србије, површине око **3.270** км² са **339.644** становника, према попису из 2001. године.

а) Употребљени су општи подаци о Мачви и њеним насељима, праћени низом скица и фотографија. Све су прилике да је текст намењен туристичкој понуди. Упадљив моменат који га карактерише као административни акт (иако нема битне елементе званичног акта), јесте језички састав: скоро потпуно одсуство глаголских речи: два пута употребљена је глаголска спона ’је’/’су’, и једном карактеристична реч ’захвата’ (подручје, уместо живахнијег и отворенијег ’простире се’, како смо утврдили за научни текст). Текст делује статично и неинформативно, и поред огромне претрпаности чињеницама.

⁷ РСтрП 2008 с. в.: „плавно подручје водотока реке”.

⁸ Извор: <https://drive.google.com/file/d/0B2tR6ddHxyvckhYUHHCaFdZMzg/view>

б) У очи пада и употреба два типа именичких речи: географских имена и назива административних јединица: 'мачвански округ', 'подручни центар', 'државна управа', 'локална заједница' итд.

4. Закључна напомена

1. Књижевни језик (и свакако језик уопште) – по ономе како на њега гледају граматичари које смо управо цитирали – јесте систем средстава за међуљудску комуникацију који бива реализован у самом процесу комуникације.

2. И управо корпус реализованог језика, у виду писаних текстова, представља извор грађе за проучавање најпре самога тога корпуса, а затим посредно и система. Јер, дадајмо, систем постоји у виртуелном виду (и доступан је само мисаоном интроспекцијом појединца); а као корпус практичних остварења комуникационе активности постоје једино текстови или фонијски материјал усменог изражавања.

3. Тек проучивши најпре конкретну грађу 'говорних' производа, у стању смо доносити закључке о језику као виртуелној појави.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

Веселиновић 1962: J. Veselinović, *Hajduk Stanko*, Beograd: Branko Đonović.

ЕЈ 5 1962: *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: Leksikografski zavod.

РСМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСТРП 2008: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 2000: А. Белић, *О различитим питањима савременог језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Вук 1818/1966: Вук Ст. Караџић, *Српски рејчник 1818*, Београд: Просвета.

Вуковић 1972: J. Vuković, *Naš književni jezik danas*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Ивић 1965: М. Ивић, Проблем нормe у књижевном језику, *Књижевност и језик*, 3, 8–19.

Касирер 1985: Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Маретић 1899: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

- Новаковић 1894–1902:** Ст. Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- Пипер/Клајн 2013:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Симић 1995:** Р. Симић, *Правопис српскога језика – нормативистичка и кодиколошка испитивања*, Никшић: Унирекс; Земун: МХ 'Актуел'.
- Симић 1997:** Р. Симић, *Увод у филозофију стила*, Београд: Универзитет у Београду.
- Симић/Јовановић 2002:** Р. Симић и Ј. Јовановић Симић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Станојчић 2010:** Ж. Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.
- Стевановић 1991:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1–2*, Београд: Научна књига.
- Ф. де Сосир 1969:** Ф. де Сосир, *Опита лингвистика*, Београд: Полит.

Radoje D. Simic
Jelena R. Jovanovic Simić

STANDARD AND VARIATION OF LITERARY LANGUAGE

Summary

In our time, the literary language is often referred to as standard, etc. The question, however, is the extent to which literary language is a standard occurrence. Namely, besides dialectical and jargon elements, some other layers are also recognizable in it, which are a factor of its variation, for example. language of art literature, language of science, etc. All these formations should be considered to what extent they are standard and to what extent are the carriers of the properties that make them 'non-standard'. The authors intend to address precisely these theoretical problems – of course, the content of the Serbian language.

Keywords: standard, literary language, variation, literature, science, administration.